

Németh Tibor***Óslakosok Franciaországban***

Franciaország két időszakban is hatalmas kiterjedésű gyarmatbirodalommal rendelkezett. Az elsőt 1760 és 1815 között veszítette el: észak-amerikai, ázsiai és indiai-óceáni birtokainak nagy része a briteké vagy az amerikaiaké lett. Közép-Amerikában a spanyolokkal szemben maradt alul: az első császárság bukásakor (1815) mindössze néhány sziget és parti terület maradt meg franciának. 1830-tól kezdve újabb birodalmat épített fel, mely száz évvel később tizenkétfélmillió négyzetkilométernyi területen több mint százmillió lakost számlált. A Párizsban tartott Gyarmatügyi kiállításon (Exposition coloniale – 1931) még nyolcmilliónyian szemlélték Franciaország dicsőségét: az Új-Kaledóniából hozott és ketrebben kiállított óslakosokat, Angkorvat (mai Kambodzsa) templom-együttesének és Dzsenné (mai Mali) történelmi óvárosának makettjeit, khmer táncosok és szenegáli lövészek látványát – kevesen gondolták közülük, hogy harmincöt évvel később e gyarmatoknak már csak egyetlen századrésze tartozik majd az anyaországhoz.

A gyarmatosító hatalmak elleni küzdelmek a második világháború után újult erővel folytatódtak szerte a világon. Tengerentúli területeik megtartásáért a franciáknak először Indokínában kellett megküzdeniük, ahol megalázó vereséget szenvedtek (1954). A háború közvetlen hatásait Európában kevesen érezték: a frontra küldött katonák nagy része gyarmati területeken született és a hazatelepülő harmincötezer francia integrálása sem okozott különösebb nehézséget.

A francia polgárháborúként is értelmezhető, százezer életet követelő algériai háború és az okozott szenvedés (1954–1962) már közelről érintette a franciákat: gyarmati ügyekről a következő másfél évtizedben nyilvánosan nagyon kevés szó esett. Amikor a még uralt területeken tapasztalt politikai, gazdasági és társadalmi válság okairól hosszú idő után elsőként megjelent könyv (Jean-Claude Guillebaud: *Confetti de l'empire / A birodalom felcsillanó emlékdarabkái* – 1976) feltépte a régi sebeket, Franciaországban is megindult lassanként a közbeszéd a gyarmatosításról és annak hatásairól.

A marxizmus elméletének gyengülésével, de különösen az 1887 óta Nagy-Britanniával közösen kormányzott Vanatu (hajdani nevén: Új-Hebridák) felszabadulásával/elvesztésével (1980) Franciaország-szerte megnőtt az érdeklődés a gyarmati múlt iránt. A rabszolgatartó rendszert – még ha nem is véglegesen, de – először törvényen kívül helyező nagy francia forradalom kétszázadik (1989), Kolumbusz felfedező utazásának ötszázadik (1992), a rabszolgatartás végleges megszüntetésének százötvenedik (1998), valamint az indokínai háború lezárásának ötvenedik évfordulója (2004) is alkalmat adott a gyarmatosító múlttal kapcsolatos számvetésre.

Könyvek jelentek meg a békekötés után Franciaországban letelepedett milliónál több feketelábú (pied noir) és több tízezer, a harcokban¹ Franciaország oldalán harcoló algériai muszlim (harki) beilleszkedési nehézségeiről.² A rabszolgatartó rendszer lebontásáért küzdő két jelentős személy (Victor Schoelcher és Abbé Grégoire) hamvait a Panthéonban helyezték el (1989), törvényben rögzítették, hogy az algériai „konfliktus” valójában „háború” (1999), a rabszolgatartás és rabszolga-kereskedelem az emberiség ellen elkövetett bűntett volt (2001). A köztársasági elnök a Franciaország szabadságáért hősi halált halt muszlim

Németh Tibor: Őslakosok Franciaországban

katona emlékére állított szobor előtt tisztelgett (2003), Párizsban gyarmatosítás-ellenes aktivistáról utcát neveztek el (2004), Nantes-ban a rabszolga-kereskedelem szégyenteljes helyi múltját megelevenítő nagyszabású kültéri állandó kiállítás épült (2005). A tengerentúli területek évében³ (2011) rendezett, kormánystruktúrától irányított programsorozat kiemelt médiafigyelmet kapott,⁴ 2017-ben pedig az elnökválasztási kampány során a későbbi győztes egy algériai televízióknak adott nyilatkozatában sok francia véleményét tolmácsolta, amikor azt mondta: „A gyarmatosítás a francia történelem része. Bűncselekmény volt, az emberiség elleni lelketlen gonosztett, ami a múltunk egy darabja, mellyel szembe kell néznünk. Szembe néznünk, majd megkövetnünk mindazokat a nőket és férfiakat, akikkel szemben a borzalmakat elkövettük.”⁵

Az elmúlt négy évtizedben a megemlékezések, viták, számvetések és tanácskozások főként a rabszolgatartó rendszer örökségével és annak következményeivel való kényszerű szembesülésről szóltak, kevés szó esett azonban a tengerentúli területeken élő „őslakos népekről”, pedig a Francia Köztársaság területén még mindig több ilyen népcsoport él⁶ – ez az írás ezek közül három közösség közelmúltbeli függetlenségi küzdelmeit eleveníti fel: az indiánokét, a kanakokét és a polinézekét.

A nemzetközi jog azért, hogy a jövőben akár további csoportok és egyének is csatlakozhassanak hozzájuk, nem határozta meg pontosan, hogy milyen feltételeknek kell megfelelni ahhoz, hogy valamely közösség, illetve „őslakos” személy (native/autochtone) lehessen. Az ENSZ különmegbízottjának öt vaskos kötetben közzétett jelentésében⁷ használt fogalom-meghatározása *őslakos közösség*ként olyan népcsoportokat jelöl, amelyek (volt) gyarmati területeken, idegen politikai hatalom uralma alatt kisebbségben élnek, csak nehézségek árán vagy egyáltalán nem jutnak hozzá a környezetükben található forrásokhoz és gazdaságilag kizsákmányolva, kulturális szempontból peremhelyzetben folytatják harcukat fennmaradásukért;⁸ *őslakos személy*nek pedig azt az egyént nevezi, aki valamely őslakos közösséghez tartozónak vallja magát és az sajátjaként ismeri el őt.

Mint a meghódított területeken élők szokásjogát egyebütt is, a gyarmattartó közigazgatási apparátus a kanakok, a polinéz őslakosok és a francia guyanai indiánok sajátos jogi helyzetét is elismerte; a második világháború után az eladdig érvényes jogi besorolásuk megmaradt és sajátos helyzetüket az 1958-as alkotmány 75. cikkelye is megtartotta. Az ország területén élő összes kisebbséghez tartozó személy 1940 és 1970 között francia állampolgárságot kapott.⁹ Az egyéb különleges jogi besorolású területek felszabadulása óta a francia polgári törvénykönyv bizonyos előírásai alóli mentesség a hatvanhatmillió francia népességhez viszonyítva már csak elenyésző kisebbségre vonatkozik: közülük tízezer indiánra Francia Guyanán, százezer kanakra Új-Kaledóniában és százezer őslakosra Francia Polinéziában.¹⁰

Az Egyesült Nemzetek Szervezete által alkotott „őslakos népek” jogi kategória¹¹ (*autochton*: honos, szemben az *allochton*: máshonnan valóval) kanadai és egyesült államokbeli indiánok, ausztrál bennszülöttek és új-zélandi maorik, majd a nyomukban franciaországi őslakos közösségek évtizedeken keresztül folytatott érdekérvényesítésének eredménye. Az ENSZ a nemzetállamok egységesítő törekvéseivel szemben az őslakosokat olyan különleges jogosítványokkal látta el,¹² melyek a gyarmatosítás lebontásáért, az önrendelkezés eléréseért folytatott küzdelmeik során politikai, természeti erőforrások felhasználására és tulajdonlásra vonatkozó, valamint oktatást érintő kérdésekben csak számukra érvényes, úgynevezett *közösségi jogokat* is biztosítanak számukra.

Amikor az Egyesült Nemzetek Szervezete elfogadta az *Őslakos népek jogairól szóló nyilatkozatot* (2007),¹³ a francia küldött hazája alkotmányára hivatkozva előadta fenntartásait az „őslakos” jogi kategóriának a Franciaország területén élő csoport(ok)ra való

alkalmazásával kapcsolatban. A francia állam – hangsúlyozta – elismerhet bizonyos követeléseket, feltéve, hogy azok a hajdani francia gyarmatbirodalomban élő őslakos népességtől (population) és nem néptől (peuple) származnak, a Köztársaság ugyanis egy és oszthatatlan: „Franciaország, mely tengerentúli közösségeiben élő polgárai révén nemzeti hatáskörben közvetlenül érintett őslakos népességeinek (populations autochtones) ügyeiben, azok gazdasági és társadalmi fejlesztésére igényeiknek megfelelő támogatást nyújt, és kulturális önkifejezésük fejlesztésében is segítségükre van... Franciaországban a Köztársaság oszthatatlanságról és egyenlőségről szóló alapelveinek, az azokból fakadó jogi következményeknek, továbbá a hátrányos megkülönböztetés megakadályozására tett erőfeszítéseknek szellemében a csoportos jogok nem írhatják felül az egyéni jogokat.”¹⁴

Dél-Amerika északkeleti részén, Párizstól hétezer kilométernyire, Suriname és Brazília között¹⁵ terül el Franciaország legnagyobb tengerentúli megyéje, Francia Guyana. Lakosainak nyolcvan százaléka a háromszázhusz kilométer hosszú óceáni partszakaszon él, az indián közösségek a megye őserdei környezetben lévő belső területein laknak. Az észak-amerikai indiánok politikai szerepvállalásából okulva Franciaországban a guyanai indiánok hivatkoztak – az 1980-as évek elején – elsőként az őslakos népek jogaira. A francia nyelvet és kultúrát immár jól ismerő indiánok megalapították a Francia Guyana-i Óslakosok Szövetségét (AAGF) (1981), mely azzal, hogy megszervezte a területen élő hat törzs legelső – történelmi jelentőségű – találkozóját (1984), jelképesen is kifejezte: a bennszülött népek immár megjelentek a politikai palettán, melyből addig ki voltak zárva. A Szövetség főtárgya (Félix Tiouka) előadásban és nyílt levélben fordult a francia kormányhoz és néphez (*Adresse au gouvernement et au peuple français*): „Népeink, hagyományaink és utódaink jövője érdekében utolsó csepp erőnkig harcolnunk kell azért, hogy elismerjék jogainkat, mint a földek első lakóinak jogait. Kötelességünk az is, hogy erre alapozva olyan jogi felépítményt hozzunk létre, melyen a jövő nemzedékek számukra megfelelő módon élhetnek majd... Nem értjük azt sem, hogy az Önök magántulajdonú földhasználattal kapcsolatos elképzelései miért esnek nagyobb súllyal latba, mint a mi közösségi tulajdonú földhasználatra vonatkozó elképzeléseink... Az Önök értékekről alkotott elképzeléseivel szöges ellentétben mi nem olyan társadalmat szeretnénk építeni, amelyben a közösség érdekeit a nagytőkés befektetők érdekei mindig megelőzik.”¹⁶

Az AAGF hamarosan szövetségbe tömörítette a régió indián szervezeteit és megerősítette kapcsolatait az Amazon-medence többi őslakos közösségeivel, majd követeléseik érvényesítése érdekében az ENSZ-hez fordultak.

A francia kormány által őslakosként elismert faluközösséget alapítottak (Awala-Yalimapo) (1989), lehetővé téve így, hogy „megélhetését az erdők adta lehetőségek kiaknázása révén biztosító népük”¹⁷ a szokásjognak megfelelően művelt területen (zone de droits d'usage) közösségi jogú felhasználója legyen a falvaikhoz tartozó földeknek. Azt is sikerült elérniük (1997), hogy bizonyos többségében indiánok által látogatott iskolákban a tanulókat segítő „kétnyelvű kulturális közvetítőket” (médiateurs culturels bilingues)¹⁸ alkalmazhatnak.

Az AAGF belső pártharcai miatt 1998 óta sokat veszített népszerűségéből és politikai érdekérvényesítő képességéből az őslakosok között, akik a helyi lakosságnak eleve mindössze három százalékát alkotják és számarányuk a betelepülők számának gyors növekedésével arányosan csökken: az indiánok szava egyre inkább elvész az őserdőben.

Óslakos jogok önrendelkezés nélkül Francia Guyánán, önrendelkezés őslakos jogok nélkül Polinéziában – így lehetne sommásan összefoglalni a különbséget a két tengerentúli területen élő őslakosok jelenlegi jogi helyzete között. Új-Kaledónia Párizstól tizenhétezer kilométernyire fekszik a Csendes-óceánban. A szomszédságában található gyarmati

területek fölszabadulásával¹⁹ párhuzamosan itt is elkezdődtek a függetlenségi törekvések. Amikor a kanak vezetők a helyhatósági választások bojkottjára szólították fel az óslakosokat (1984), négy éven át tartó polgárháború vette kezdetét – a felkorbácsolt indulatokat a Matignon Szerződés aláírása csillapította valamelyest (1988) –, de csak a gyarmatosítás lebontását megalapozó szervezeti keret, az anyaország és Új-Kaledónia kapcsolatát új alapokra helyező Nouméa Egyezmény megkötése nyugtatta meg igazán a feleket (1998). A francia kormány-, az elszakadáspárti, valamint a továbbra is Franciaországhoz tartozást szorgalmazó politikai erők részvételével megkötött egyezmény három feladat megoldási tervét vázolta fel.²⁰

Az első a francia állam illetékességeinek a helyi közösségre való fokozatos átruházása (2017-re már csak öt ilyen terület maradt): a védelempolitika, az igazságügy, a közrend fenntartása, a pénzügypolitika és a külkapcsolatok irányítása. A teljes önrendelkezés bevezetéséről szóló népszavazás kiírását az egyezmény 2014 és 2018 közötti időszakra rendelte el – ez máig nem történt meg.

A második feladatkör a helyi közösséghez tartozás tudatának kialakítása: a folyamat várt eredménye az új-kaledóniai állampolgárság bevezetése egy közelebről meg nem határozott jövőben. A politikai és közösségi jogok olyan személyek és leszármazottaik számára járnak, akik 1998. november 8-tól visszamenőleg tíz éves helyi tartózkodást tudnak igazolni, ők szavazhatnak majd az önrendelkezésről és ők élveznek előnyt a munkaerőpiacon a betelepülőkkel szemben. A cél egy új típusú öntudat kialakítása egyfajta „közös sors” vállalása mentén: *„Szükségesnek tartjuk az új-kaledóniai közösség egyediségének elismerését, lehetővé téve így az óslakosok számára, hogy az itt élő férfakkal és nővel olyan közösséget alkossanak, melynek tagjai osztják a közös sors vállalásának szándékát... A múlt a gyarmatosítás kora volt; a jelen az egymással való osztozás ideje, a különbségek elsimításáé; a jövő a nemzetformálásé kell, hogy legyen, a közös sors vállalásának szakasza”.*²¹

A harmadik témakörre vonatkozó rendelkező rész a kanak nép önazonosságát és nemzettudatát e sorsközösség nélkülözhetetlen alapfeltételének ismerte el: *„A gyarmatosítás megrázkódtatást és tartós traumát okozott az óslakosság számára... a gyarmatosítás a kanak népet méltóságában is megsértette, melyet önazonosságától igyekezett megfosztani. E szembenállás során nők és férfiak életüket, mások létük értelmét veszítették el; a gyarmatosítás fájdalmas veszteségeket okozott. Emlékeznünk kell most ezekre a nehéz pillanatokra, fel kell ismernünk az elkövetett hibákat és vissza kell adnunk a kanak népnek a tőle elorzott méltóságát.”*²²

A Matignon és Nouméa Egyezmények az oktatáspolitikai illetékességek körének Franciaországtól az új-kaledónai közösség felé való fokozatos kiterjesztéséről is rendelkeztek. A Nouméa Egyezmény kimondja, hogy *„Új-Kaledóniában a francia mellett a kanak nyelvek képezik az oktatás és kultúra nyelveit – helyük az oktatásban és a médiában egyre fontosabbá kell, hogy váljék”.*²³ E szerződések szellemiségében fogant, az oktatást érintő új döntések pedagógiai, politikai és hagyományőrző szempontokat egyaránt érvényre juttattak: igyekeznek előmozdítani a személyi és az iskolai teljesítmény fejlődését, a családokkal együttműködve segíteni a kanak nyelvi és kulturális örökség fennmaradását és támogatni a társadalmi csoportok közötti összhang megteremtését.²⁴ Az általános iskolák első hat osztályának tananyagát a helyi oktatási szervek állíthatják össze, és a tanítókat saját oktatási program szerint képzik. Az óslakos nyelvek oktatása Új-Kaledóniában ma abból a politikai meggyőződésből fakad, hogy a kulturális sokszínűség fenntartása²⁵ nem a társadalom szétzillesztésére tett kísérlet, hanem egy helyi sorsközösség építésének mindnyájukat gazdagító záloga.

Párizstól tizenötezer kilométernyire fekvő negyvennyolc településből álló tengerentúli terület Francia Polinézia. Az ötmillió ötszázötvenezer négyzetkilométernyi víztömegben elszórt, százhuszonegy tagból álló öt szigetcsoport 1984 óta autonómiát élvez²⁶ – ahogy Francia Polinézia alaptörvénye fogalmaz (2004): „a Köztársaság szavatolja Francia Polinézia önrendelkezési jogát, akképp támogatva annak kiteljesedését, hogy rendületlenül segíti Francia Polinézia haladását a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés útján, tiszteletben tartva érdekeit, földrajzi sajátosságait és népessége kulturális önazonosságát.”²⁷

A polinéz kisebbséghez tartozók jogi helyzetét az Alkotmány hetvennegyedik cikkelye határozza meg, mely többszöri módosítás (1984, 1996, 2004) után mára a politikai önrendelkezés eddiginél tágabb határait jelöli ki.²⁸ 2004 óta ötévenként választott nemzetgyűlése választja elnökét,²⁹ határozza meg a többi országtól megkülönböztető jegyeit (zászlaját, himnuszát). A területet tíz miniszterből álló kormány irányítja,³⁰ az anyaország Szenátusába és a Parlamentjébe két-két szenátort és képviselőt küld; a helyi nyelveket használhatják a médiában, a politikai életben és taníthatják az iskolákban.

Francia Polinéziában a tahiti nyelv oktatása az óvodában és az alsó és felső tagozaton, a középiskolában és az egyetemi képzésben is kötelező, 1985 óta a tahiti mellett másik polinéziai nyelv is választható érettségi tárgyként. Ez segíti a diákok iskolai teljesítményének fejlődését,³¹ a tanulók nyelvi és kulturális örökségének megőrzését és a társadalmi csoportok közötti nagyobb összhang megteremtését: „Az iskolai oktatás során a polinéz nyelvek és kultúrák használatát mindvégig támogatni kell, ezzel is esélyt teremtve a tanulók számára ahhoz, hogy kifejthessék a bennük rejlő képességeket és kibontakoztathassák a környezetükben élők értékeit.”³²

Amikor Francia Polinézia neve újra felkerült az ENSZ gyarmati besorolású területeinek listájára (2013), a Végrehajtó Tanács felszólította Franciaországot, hogy „kezdemenyezzen hatékony dialógust Francia Polinéziával abból a célból, hogy lehetővé váljék... az önrendelkezés tényleges előmozdítása Francia Polinéziában.”³³ Franciaország nehezményezi polinéziai befolyásának megnyirbálását, pedig az önkormányzáshoz való jog nem feltétlenül jelent politikai függetlenséget a volt gyarmati területek számára: az ENSZ gyarmatosítást lebontó előírásai szerint több lehetőség is népszavazásra bocsátható.³⁴ Az autonómia követelői a Francia Köztársaság keretében képzelik el jövőjüket, a függetlenségre törekvők teljes önrendelkezést követelnek.

A forradalom (1789) után Franciaország Európában fekvő területén a szabadság, egyenlőség, testvériség szellemében alkotta meg jogrendszerét, tengerentúli területein azonban nem sokat törődött e jelszavak tartalmának érvényesítésével. Kanakok, indiánok és polinézok az 1980-as évek óta hadakoznak a francia államszervezettel a Köztársaságtól független nemzetállam létrehozásáért, vagy sajátos közösségi jogok megszerzéséért a Köztársaság kebelén belül. A francia jogrend az ország területén élő őslakosokra vonatkozóan ma többféle jogi szabályozást tesz lehetővé: míg a tengerentúli megyék nagy részében a különbözöséget egyáltalában nem ismeri el, másutt – így Francia Guyana és Francia Polinézia területén – az őslakosokra sajátos jogok vonatkoznak, Új-Kaledóniában átmeneti időszakra egészen egyediek – attól függően, hogy hol mennyit sikerült kiharcolniuk.

JEGYZETEK

- ¹ A francia közvélemény ekkor szembesült a százezer életet követelő algériai háborúban használt kínzások tényével. (Paul Aussaresses tábornok a francia közvéleményt megosztó visszaemlékezései hatalmas vihart kavartak. <https://www.youtube.com/watch?v=MO61deMnCew> (Letöltés: 2018. ápr. 20.)
- ² STORA, Benjamin – HARBI, Mohammed (2004): *La Guerre d'Algérie, 1934–2004. La fin de l'amnésie*. Robert Laffont, Mars.
- ³ Ezzel kapcsolatban lásd: Enseigner l'Outre-Mer, enseigner en Outre-Mer (Tengerentúli oktatás, oktatás a tengerentúlon): <http://eduscol.education.fr/cid57163/2011-annee-des-outre-mer-francais.html> (Letöltés: 2018. ápr. 20.)
- ⁴ Lásd a Sorbonne-on (Université Paris 3) 2011. november 19-én Franz Fanon emlékére és az École Normale Supérieure Egyetemén 2012. március 27-én Aimé Césaire emlékére szervezett konferenciát.
- ⁵ http://www.saphirnews.com/Colonisation-une-histoire-francaise-qu-il-faut-reparer-pour-Macron-video_a23507.html (Macron, 2017. 02. 15.)
- ⁶ TRÉPIED, Benoît (2012. 05. 15.): Une nouvelle question indigène outre-mer? (Le 15 mai 2012) <http://www.laviedesidees.fr/Une-nouvelle-question-indigene.html> (Letöltés: 2018. ápr. 20.)
- ⁷ Study of the Problem of Discrimination Against Indigenous Populations: <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/publications/2014/09/martinez-cobo-study/>; Poblaciones indígenas: <http://www.cinu.mx/temas/poblaciones-indigenas/poblaciones-indigenas/> (Letöltés: 2018. ápr. 20.)
- ⁸ SCHULTE-TENCKHOFF, Isabelle (1997): *La question des peuples autochtones*, Bruxelles, Bruylant; GAGNÉ, Natacha (2008): „Les peuples autochtones: une catégorie en développement”, in Pierre Beudet, Jessica Schafer, Paul Haslam (dir.), *Introduction au développement international. Approches, acteurs, enjeux*, Ottawa, Presses de l'Université d'Ottawa, 372-390.
- ⁹ Trépiéd, Benoît (2012): Une nouvelle question indigène outre-mer? <http://www.laviedesidees.fr/Une-nouvelle-question-indigene.html#nh3> (Letöltés: 2018. ápr. 20.) 3. lábjegyzet.
- ¹⁰ GUYON, Stéphanie – TRÉPIED, Benoît: *Les autochtones de la République: Amérindiens, Tahitiens et Kanak face au legs colonial français*. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01062357/document> (Letöltés: 2018. okt. 3.)
BELLIER, Irène (2013). *Peuples autochtones dans le monde. Les enjeux de la reconnaissance*. L'Harmattan, Paris, 93-112.
- ¹¹ Ezzel kapcsolatban lásd: <https://www.un.org/development/desa/indigenous-peoples-fr/> (Letöltés: 2018. ápr. 20.)
- ¹² BELLIER, Irène (2009): Usages et déclinaisons internationales de l'“autochtonie” dans le contexte des Nations unies. In: GAGNÉ, Natacha – MARTIN, Thibault – SALAÜN, Martin (dir.): *Autochtonies vues de France et du Québec*, Presses de l'Université Laval, Québec, 75-92.
- ¹³ United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/declaration-on-the-rights-of-indigenous-peoples.html> (Letöltés: 2018. ápr. 20.)
- ¹⁴ Assemblée générale. Déclaration sur les Droits des peuples utochtones. Jeudi 13 septembre 2007: <http://www.gitpa.org/Processus%20GITPA%20200/gitpa%20200-2-DDPApositionfrance.pdf> (Letöltés: 2018. okt. 3.)
- ¹⁵ A három valaha volt Guyana, a brit fennhatóság alól jó félszázada, 1966-ban felszabadult gyarmat – ma Guyana (214 970 km²), a valaha volt holland terület – az 1975 óta független Suriname (163 270 km²) és francia Guyana – ma Guyane (86 504 km²).
- ¹⁶ Amérindiens de Guyane. Félix Tiouka, Président de l'EPWWAG s'adresse au gouvernement et au peuple français: <https://blogs.mediapart.fr/edition/memoires-du-colonialisme/article/221115/amerindiens-de-guyane-felix-tiouka-president-de-lepwwag-sadresse-au-gouvern> (Letöltés: 2018. ápr. 20.)
- ¹⁷ GUYON – TRÉPIED (2013) 102.
- ¹⁸ Puren, Laurent: Contribution à une histoire des politiques linguistiques éducatives mises en œuvre en Guyane rançaise depuis le XIXe siècle: http://horizon.documentation.ird.fr/exl-doc/pleins_textes/ed-06-08/010042094.pdf (Letöltés: 2018. febr. 20.); GOURY, L. – LAUNEY, M. – QUEIXALÓS, F. – RENAULT–LESCURE, Odile: Linguistique et application en Guyane française: l'expérience des médiateurs bilingues: <http://qxls.free.fr/QxlsProf/GuyMbLangFran.pdf> (Letöltés: 2018. febr. 20.)
- ¹⁹ Szamoa és Nauru (1968), Fidzsi és Tonga (1970), Pápua-Új-Guinea (1975), Salamon- és Tuvalu szigetek (1978), Kiribati (1979), Vanatu (1980)
- ²⁰ Providens Nord de la Nouvelle-Calédonie: http://www.province-nord.nc/documents/lois/accord_Noumea.pdf (Letöltés: 2018. ápr. 20.)

-
- ²¹ Uo. http://www.province-nord.nc/documents/lois/accord_Noumea.pdf, 4. cikkely.
- ²² Uo. http://www.province-nord.nc/documents/lois/accord_Noumea.pdf, 3. cikkely
- ²³ Uo.
- ²⁴ Ezzel kapcsolatban lásd: SALAÜN, Martin: (2012): S'appropriier l'école ? Quelques réflexions autour de la souveraineté autochtone en éducation (Hawai'i, Nouvelle-Calédonie). Université Paris Descartes Institut de recherche interdisciplinaire sur les enjeux sociaux: <https://afea2011.sciencesconf.org/66810/document> (Letöltés: 2018. okt. 3.)
- ²⁵ A 2009-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 40,3 %-a vallotta magát a kanak népességhez tartozónak (99 100 személy), „európai”-nak a lakosság 29,2 %-a (71 700) személy; 66 884 14 évnél idősebb személy állította magáról, hogy beszél egy vagy több kanak nyelvet. (VERNAUDON, Jacques – RENAULT-LESCURE, Odile – L'ÉGLISE, Isabelle (2014): Les langues en Guyane, en Nouvelle Calédonie et en Polynésie française, In: NOCUS, Isabelle – VERNAUDON, Jacques – PAIA, Mirose: *Apprendre plusieurs langues, plusieurs langues pour apprendre: l'école plurilingue en Outre-mer*. Presses Universitaires de Rennes, 101-126, 14.
- ²⁶ Francia Polinézia jogi helyzetét a Francia Alkotmány 72. 73. és 74. cikkelye szabályozza. Lásd: Az 1958. október 4. óta hatályban lévő alkotmány egyesített szövege: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur.5074.html#titre12> (Letöltés: 2018. ápr. 20.)
- ²⁷ Loi organique n° 2004-192 du 27 février 2004 portant statut d'autonomie de la Polynésie française (Francia Polinézia autonóm állam 2004. február 27-i 2004-192. számú szervezeti törvénye): <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000435515> (Letöltés: 2018. ápr. 20.)
- ²⁸ FABERON, Jean-Yves (2005): La France et son outre-mer: un même droit ou un droit différent ? Pouvoirs, Le Seuil, no. 113/2, Paris, 5-19.
- ²⁹ Ezzel kapcsolatban lásd: Francia Polinézia története (Tengerentúli Területek Minisztériuma): <http://www.outre-mer.gouv.fr/polynesie-francaise-histoire> (Letöltés: 2018. ápr. 20.)
- ³⁰ Francia Polinézia Elnöki Hivatala: <http://www.presidence.pf/> (Letöltés: 2018. ápr. 20.)
- ³¹ SALAÜN, Martin (2009): « Langues locales et école en contexte français : une perspective sociohistorique ». In: FILLLOL, Véronique – VERNAUDON, Jacques (Eds.): *Vers une école plurilingue dans les collectivités françaises d'Océanie et de Guyane*. Paris, L'Harmattan, Cahiers du Pacifique Sud Contemporain, Hors-Série 1, 32. Lásd ezzel kapcsolatban még: FILLLOL, Véronique – VERNAUDON, Jacques (2004): Une école plurilingue en Océanie francophone? *Hermes*, No. 40/3. 40.
- ³² Loi de pays n. 2011-17 LP/APF, 2011. július 7. http://depp.dep.pf/wp-content/uploads/2012/04/charte_educ2011.pdf (Letöltés: 2018. okt. 7.)
VERNAUDON, Jacques – RENAULT-LESCURE, Odile – L'ÉGLISE, Isabelle (2014): Les langues en Guyane, en Nouvelle Calédonie et en Polynésie française. In: NOCUS, Isabelle – VERNAUDON, Jacques – PAIA, Mirose: *Apprendre plusieurs langues, plusieurs langues pour apprendre: l'école plurilingue en Outre-mer*. Presses, Universitaires de Rennes, 117-118.
- ³³ Lásd: SIMONIAN-GINESTRE, Hélène (2014): La Polynésie française: une collectivité à l'autonomie évolutive. Acquis et perspectives, *Revue Mivoires* – En ligne: <http://www.revuemivoires.fr/links/Article1.pdf> (Letöltés: 2018. ápr. 20.)
- ³⁴ WOLFERS, Edward P.: A békés dekolonizáció (2012): http://www.un.org/en/decolonization/pdf/dp_2012_wolfers.pdf (ENSZ dokumentum, Quito) (Letöltés: 2018. ápr. 20.)